

Dudek Jarosław, *Metropolici Dyrrachion od VII do XIII wieku - próba charakterystyki*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2011, t. 18, s. 67–82.

<https://doi.org/10.14746/bp.2011.18.7>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54644>

Institucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

METROPOLICI DYRRACHION OD VII DO XIII WIEKU – PRÓBA CHARAKTERYSTYKI

JAROSŁAW DUDEK

ABSTRACT. Jarosław Dudek, *Metropolici Dyrrachion od VII do XIII wieku – próba charakterystyki* (*The metropolitans of Dyrrachion since the 7th until 13th centuries*).

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVIII, Poznań 2011, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 67-82, ISBN 978-83-7177-857-5, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Jarosław Dudek, Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Historii, al. Wojska Polskiego 69, 68-762, Zielona Góra, Polska-Poland.

Średniowieczne dzieje Kościoła w Dyrrachion, jak dotąd nie przyciągały uwagi badaczy w takim stopniu, jak ma to miejsce w przypadku innych metropolii na usytuowanych na bałkańskich peryferiach państwa bizantyńskiego. Owszem powstały i nadal powstają w ostatnich latach kolejne opracowania poświęcone przeszłości Kościoła na ziemiach albańskich. Należy dostrzec i docenić tutaj prace Milana Šufflaya¹, Teodora Ippena², Heide i Helmuta Buschhausenów³, Gottfrieda Schramma⁴ oraz wielu innych badaczy⁵. Tymczasem kościelne tradycje Dyrrachion nie ustępują niczym większości bałkańskich biskupstw. Swoimi korzeniami sięgają jeszcze do czasów wczesnochrześcijańskich do II czy nawet I wieku. Żadne wyraźne świadectwo nie przemawia za tym, by polityczne i etniczne niepokoje charakterystyczne dla V i VII wieku przerwały funkcjonowanie struktur eklezjastycznych w ramach prowincji Nowego Epiru (*Epirus Nova*)⁶. Spis

¹ M. von Šufflay, *Die Kirchengestaltung im vortürkischen Albanien. Die orthodoxe Durchbruchszone im katholischen Damme*, w: *Illyrisch-albanische Forschungen*, ed. L. von Thallóczy, cz. 1, München 1916, s. 188-281.

² Th. Ippen, *Alte Kirchen und Kirchenruinen in Albanien*, „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina”, R. VII, 1900, s. 231-242, 8, 1901, s. 131-144, tenże, *Denkmäler verschiedener Altersstufen in Albanien*, tamże, R. X, 1907, s. 3-70.

³ H., H. Buschhausen, *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien. Byzantiner, Normannen und Serben im Kampf um die Via Egnatia*, Wien 1976.

⁴ G. Schramm, *Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*, Freiburg im Breisgau 1994.

⁵ G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanische Frühgeschichte*, Wiesbaden 1966, s. 133-134, przyp. nr 37.

⁶ Zob. P. Soustal, J. Koder, *Tabula Imperii Byzantini* t. III: *Nikopolis und Kephallenia*, Wien 1981, s. 83; D.I. Pallas, *Encyclopedia of the Early Church*, s.v. *Epirus*, t. I, ed. A. Di Bernardino, translated

biskupstw, zredagowany prawdopodobnie przed 787 roku, wyraźnie nawiązuje do antycznej tradycji metropolii. Aczkolwiek niektóre wymienione w nim eparchie (Lychnidos, Amantii, Akrokeraunii, Boullis [Byllis], Pulcheriopolis, Aulonie, Klistron i Skepton) zniknęły⁷. Faktyczne granice metropolii zapewne pokrywały się wówczas z obszarem kontrolowanym przez państwo bizantyńskie, czyli zapewne nie wykraczały poza ściśle zintegrowaną enklawę, na którą złożyły się miasta Dyrrachion i Elissos oraz ich najbliższe terytorialne zaplecze⁸. W tych okolicznościach należy docenić realne znaczenie ciągłości instytucji kościelnych we wczesnośredniowiecznym Dyrrachion mimo skali strat terytorialnych i materialnych. Decyzje pierwszych cesarzy-ikonoklastów wyłączające biskupstwa zachodnich Bałkanów spod jurysdykcji papieskiej zainicjowały proces rekonstrukcji organizacji kościelnej na tamtych obszarach, później kontynuowany w obliczu rosnących aspiracji monarchii Franków wobec ziem Europy Środkowo-Wschodniej⁹. Zdają się to potwierdzać zachowane wykazy metropolii i eparchii patriarchatu ekumenicznego. W kolejno sporządzanych zestawieniach między VIII a X wiekiem dostrzec można Kościół dyrracheński wymieniany na tych listach po takich ośrodkach w zachodnich prowincjach państwa bizantyńskiego jak: Tesalonika, Gortyna, Ateny, Korynt, Re-

A. Walford, Cambridge 1992; L. Miraj, *The Chapel in the Amphitheater of Dyrrachium and its Mosaics, w: Progetto Durrës. L'indagine sui beni culturali albanesi dell' antichità e del Medioevo: tradizioni di studio a confronto*, red. M. Buoro, S. Santoro, Triest 2003, s. 245-290, zwłaszcza s. 247. W tym miejscu wyjaśnić należy, że w Kościele wschodnim długo używano równolegle obu tytułów – arcybiskup lub metropolita – dla określenia hierarchy stojącego na czele biskupów jednej prowincji. Dotyczyło to nie tylko szeroko pojmowanego piśmiennictwa historycznego, ale i również oficjalnej nomenklatury kościelnej. M.in. używali go hierarchowie z Azji Mniejszej, Półwyspu Bałkańskiego lub Rusi. Dopiero u schyłku XI wieku tytuł ten przestaje być używany przez biskupów metropolitalnych podporządkowanych patriarche Konstantynopola, będąc zastrzeżony dla zwierzchników prawosławnych Kościołów autokefalicznych na Cyprze i w Bułgarii. Prawdopodobnie ta, jak się można przekonać, odnosiła się również do Dyrrachion, które od IX wieku było konsekwentnie odnotowane w źródłach jako biskupstwo metropolitalne. Zob. A. P(apadakis), *Archbishop, Metropolitan*, w: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. Kazhdan i inni, t. I, II. New York-Oxford 1991, (dalej cyt. ODB), s. 155-156, 1359.

⁷ J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, „Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantine”, t. I, Paris 1981 (dalej cyt. NEEC), 3, nr 14³⁰⁰⁻³⁰⁸. Aczkolwiek nadal przez ostatnie kilkadziesiąt lat prowadzona jest dyskusja w kwestii wiarygodności danych zawartych w tych spisach dla poznania polityczno-etnicznego obrazu Bałkanów w VII-VIII w. Zob. I. Snegarov, *Eparhijski spisci kato istoričeski izvori kristijanizacija na balkanskite Slavjani*, „Izvestija na Institutata za Bălgarska Istoriija”, R. VI, 1956, s. 647-654; M. Salamon, *Einige Bemerkungen zur Notitia episcopatum des Codex Parisinus 1555A*, w: *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, eds. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorag-Rózycka, Cracov 2007, s. 89-102.

⁸ G. Prinzing, *Elissos (Lezha) oder Kroai (Kruja)? Zu Anna Komnenes problematischer Beschreibung der mittelalbanischen Küstenregion zwischen Elissos und Dyrrachion (Dürres) um 1107*, w: *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, eds. K. Belke i inni, Wien-Köln-Weimar 2007, s. 503-515.

⁹ Zob. G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1967, s. 158, przyp. nr 74; St. Turlej, *Konflikt ikonoklastyczny a problem jurysdykcji nad Illyricum*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCIV, Studia Religioologica”, R. XXIX, 1996, s. 33-37; tenże, *The Chronicle of Monemvasia. The migration of the Slavs and church conflicts in the Byzantine source from the beginning of the 9 century*, Cracov 2001, s. 149-158; P. Komatina, *Osnivanje patraske i atinske mitropolije i Sloveni na Peloponezu*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, R. XLVI, 2009, s. 27-52.

gion, Patras, Filippi¹⁰. Chrystianizacja Bułgarii i pewna konsolidacja pokojowych relacji Bizancjum z tym państwem po 864 r. mogły ów proces rekonstrukcji przyspieszyć. W tych nowych, korzystniejszych dla Bizancjum czasach początkowo *archontia*, zaś od IX wieku już odrębny *tem* dyrracheński stały się jednym z głównych punktów wyjściowych do restauracji wpływów politycznych i religijnych Cesarstwa na zachodnich Bałkanach¹¹. Zapewne z tymi zmianami można łączyć powiększenie do X w. dotychczasowego obszaru metropolii o kolejne śródlądowe eparchie: Stefaniakon, Chunabię i Kroję¹². Znacząca się więc pewna stabilizacja terytorialna Kościoła dyrracheńskiego, utrzymana do ostatecznego zmięczenia władzy bizantyńskiej w tym regionie na przełomie XIII-XIV w.¹³

Pełna lista metropolitów epoki środkowo- i późnobyzantyńskiej pozostaje niestety nierozpoznana w pełni, zdołałem doszukać się ich zaledwie 21. W oparciu o prozopograficzne zasoby średniowiecznego Bizancjum¹⁴ oraz regestów patriarchatu Konstantynopola można odnaleźć informacje na ich temat w źródłach narracyjnych, normatywnych, epistolograficznych i sfragistycznych.

- 1) **Sisinnius** (692)¹⁵
- 2) **Filip** (750-850)¹⁶
- 3) **Nicefor** (787)¹⁷
- 4) **Antoni** (823)¹⁸
- 5) **Lucianus** (879)¹⁹
- 6) **Antoni** (X w.)²⁰
- 7) **N** (912-923)²¹

¹⁰ NEEC: 7, nr 42⁶⁴³⁻⁶⁴⁷

¹¹ J. Ferluga, *Drač i njegova oblast od VII do početka XIII veka*, „Glas CCCXLIII Srpske akademije nauka i umetnosti. Odeljenje istorijskih nauka”, t. V, 1986, s. 70-73, 79-83.

¹² NEEC: 7, nr 42⁶⁴³⁻⁶⁴⁷, Not. 9, nr 42⁵¹⁷⁻⁵²¹, 10, nr 42⁶⁰⁷⁻⁶²³, 13, nr 43(44)⁶⁶¹⁻⁶⁶⁶, 14⁴⁶.

¹³ Ostatnie *Notitae Episcopatum* sporządzane w okresie późnobyzantyńskim ograniczyły się już tylko do wzmiankowania Dyrrachion w gronie kościelnych ośrodków wchodzących w skład patriarchatu konstantynopolińskiego. Zob. NEEC: 15⁴², 16¹⁴, 17⁵⁰, 18⁵⁰, 19⁵⁵.

¹⁴ W pierwszej kolejności powołuję się na ustalenia R. Janina, *Dyrrachium*, w: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, t. 14, Paris 1960, col. 1248-1252 oraz G. Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, t. I: *Patriarchatus Constantinopolitani*, Padua 1988, s. 528-530 (s. 530-534 dotyczą eparchii Nowego Epiru). Do chwili obecnej (tj. luty 2010) ukazała się część pierwsza *Prosopography of the Byzantine Empire I: (641-867)*, ed. J.R. Martindale, CD-rom (dalej cyt. PBE), London 2001, paralelna do drukowanej edycji *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit* (PmbZ); *Prosopography of the Byzantine World: (1025-1101)*, (dalej cyt. PBW), <http://linnet.cch.kcl.ac.uk8080/seals/> (20/10/2009) oraz *Prosopographische Lexikon der Palaiologanzeit*, I, fasciculum 1-7, ed. E. Trapp, Wien 1976-1996 (dalej cyt. PLP).

¹⁵ Sisinnios 8, w: PBI.

¹⁶ V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantine*, t. V: *L'église*, z. 3, Paris 1981, nr 1591; Philippus 12, w: PBE.

¹⁷ Nikephoros 10, w: PBI.

¹⁸ Ep. Nr 462, w: Theodorus Studita, *Epistulae*, ed. G. Fatouros, Berlin-New York 1992.

¹⁹ G. Fedalto, op.cit., s. 528.

²⁰ V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantine*, t. V, z. 1, nr 736 (identyfikacja przypuszczalna).

²¹ V. Grumel, *Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, t. I: *Les actes des patriarches*, z. 2: *Les regestes de 715 a 1043*, Constantinople 1936, nr 639 (dalej cyt. V. Grumel, *RegPatr*).

- 8) **Laurencjusz** (1032?, 1038-1054)²²
- 9) **Grzegorz** (1141, 1144)²³
- 10) **Eustacjusz** (1156)²⁴
- 11) **Michał** (1168)²⁵
- 12) **N** (przed 1185)²⁶
- 13) **Konstantyn Apokaukos** (1186, 1192)²⁷
- 14) **N** (?-1208)²⁸
- 15) **Dokian** (1213-1224)²⁹
- 16) **Konstantyn Kabasilas** (1224-1235)³⁰
- 17) **Roman** (przed 1250)³¹
- 18) **Chalkutzes** (?-1257)³²
- 19) **Nicetas** (1260-1297)³³
- 20) **N** (1304)³⁴
- 21) **Grzegorz** (1315-1347)³⁵

Spośród tej grupy można ustalić tożsamość 17, pozostali są dostrzegalni tylko jako anonimowe postacie. Najwięcej ocalałych średniowiecznych danych prozopograficznych dotyczy metropolitów z XIII stulecia. Biorąc pod uwagę długość okresu będącego przedmiotem niniejszego tekstu oraz lepiej zachowane listy biskupów z innych ośrodków kościelnych w Tracji i Macedonii, trudno uznać powyższy wykaz za imponujący. Niestety każda rekonstrukcja będzie niekompletna, jeśli wręcz nie szczątkowa. W dużej mierze to rezultat stanu zachowania źródeł. Spośród zachowanych źródeł można wyodrębnić kilka dziedzin z działalności metropolitów. Dotyczą one ich związków z patriarchatem Konstantynopola oraz sąsiednimi prawosławnymi metropoliami, relacji z Kościołem rzymskim i zaangażowania *stricto sensu* w problemy polityki.

²² *Ioannis Scylitzae synopsis historiarum*, ed. H. Thurn, Berlin-New York 1973 (dalej cyt. Ioan. Scyl.), s. 385⁴⁴; J. Nesbitt, N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, t. I: *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Washington D.C. 1991, DO 55.1. 4819, no. 12. 15; V. Grumel, *RegPatr*, I/2, nr 844, 869; Laurentios 102, Anonymus 149, w: PWB.

²³ G. Fedalto, op.cit., s. 529; V. Grumel, *RegPatr*, t. I, z. 2, nr 1015.

²⁴ V. Grumel, *RegPatr*, t. I, z. 2, nr 1038.

²⁵ G. Fedalto, op.cit., s. 529; V. Grumel, *RegPatr*, t. I, z. 2, nr 1077.

²⁶ G. Fedalto, op.cit., s. 529.

²⁷ V. Laurent, *Corpus des sceaux de l'empire byzantine*, t. V, z. I, nr 738; G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, t. II, ed. J.W. Nesbitt, Bern 1984, nr 774; V. Grumel, *RegPatr*, I/2, nr 1180, 1193; Konstantinos 10113, w: PWB.

²⁸ *Acta et diploma res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Collegerunt et digesserunt L. Thallóczy, C. Jireček, t. I, Vindobonae 1913 (dalej cyt. AAAlba), nr 135-138. Zob. D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, s. 26-27, przyp. nr 6, s. 43.

²⁹ V. Vasilevskij, *Epirotica saeculi XIII*, nr 16, 17, „Vizantijskij Vremennik”, R. III, 1896, s. 268^{4,6} 70^{20,43}; V. Laurent, *RegPatr*, t. I, z. 4, Paris 1971, nr 1227 (1220-1221), 1230 (1222).

³⁰ PLP t. I, z. 5, nr 10097.

³¹ V. Laurent, *RegPatr*, t. I, z. 4, nr 1315.

³² G. Fedalto, op.cit., s. 529.

³³ V. Laurent, *RegPatr*, t. I, z. 4, nr 1569; PLP t. I, z. 8, nr 20276.

³⁴ V. Laurent, *RegPatr* t. I, z. 4, nr 1607.

³⁵ J. Darrouzès, *RegPatr* t. I, z. 5, Paris 1977, nr 2032, 2106, 2172, 2243; PLP I/2, nr 4554.

Już dwóch z pierwszych znanych wczesnośredniowiecznych metropolitów uczestniczyło w ważnych wydarzeniach z dziejów Kościoła. Pierwszy z nich Sisinius wziął udział w obradach synodu Trullańskiego (*Quinisextum*) w 692 r.³⁶. Prawie sto lat później biskup Nicefor uczestniczył w obradach II Soboru Nicejskiego, na którym położono kres pierwszej fazy dominacji ikonoklazmu³⁷. Jeśli udział arcybiskupa Sisiniosa został tylko odnotowany w aktach synodu, to obecność metropolity Nicefora na powszechnym zgromadzeniu biskupów została zarejestrowana dokładniej. Z bliżej nie znanych powodów Nicefor nie przybył na pierwszą sesję soborowych obrad³⁸. Natomiast skrupulatnie odnotowano jego obecność na pozostałych siedmiu, które obradowały między 26 września a 23 listopada 787 r. Biorąc pod uwagę, że były to sesje, na których potępiono ikonoklazm, spóźnienie metropolity z Dyrrachion nie wydaje się dyplomatycznym wybiegiem, lecz zapewne zostało spowodowane innymi, nieznanymi nam czynnikami³⁹.

Przywrócenie kultu ikon okazało się zjawiskiem nietrwałym. W latach 823-826, czyli jakiś czas po odrodzeniu ikonoklazmu Teodor Studyta dwukrotnie pisał do biskupa Antoniego z Dyrrachion (nr 4), wypowiadając się w kwestii interpretacji prawa kanonicznego oraz stając w obronie ikonofilskich kapłanów. Antoni z racji swojego kościelnego urzędu musiał w tamtych latach w kwestii ikon, przynajmniej oficjalnie, być zwolennikiem obowiązującej doktryny ikonoklastycznej⁴⁰. Ostateczny finał tych interwencji nie jest znany. Korespondencja Studyty może stanowić jednak dowód na to, że echa jednej z największych bizantyńskich kontrowersji teologicznych docierały do odległego miasta na zachodnich Bałkanach.

W następnych stuleciach związki metropolii dyrracheńskiej ze stołecznym patriarchatem zacieśniły się. Dostrzegalny jest udział jej pasterzy w obradach konstantynopolińskich kościelnych trybunałów sądowych. W ciągu X wieku dokumentują to sporadycznie *Regesty* patriarchatu. Więzy te intensyfikują się po ostatecznym opanowaniu przez Bizancjum zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego. Potwierdzony został pobyt metropolitów dyrracheńskich w cesarskim mieście w latach 1038, 1054, 1144, 1156, 1168, 1192.

Systematyczność tych kontaktów to w dużej mierze rezultat udziału metropolitów w patriarszych synodach. Godna odnotowania jest obecność biskupa Laurencjusza z Dyrrachion wspólnie z Teofanem z Kyzikos i Nicetasem z Chalcedonu wraz z 12 innymi metropolitami i arcybiskupami z Karabizji i Mesembrii na synodzie, zwołanym przez Michała Kerulariosa 24 lipca 1054 roku w związku z jego konfliktem z papieskimi legatami⁴¹. W następnym stuleciu metropolici uczestniczyli w większości episkopalnych zgromadzeń patriarchatu, zwłaszcza na synodalnych rozprawach sądowych. Niektóre z prowadzonych tam postępowań dotyczyły oskarżeń o herezję, na przykład bogomilizm, tak jak miało to miejsce w głośnej sprawie mnicha Nifona w 1144 roku. Proces dotyczył

³⁶ *Sisinnios 8*, w: PBE. Zob. R. Flogaus, *Das Consilium Quinisextum (691/692) Neue Erkenntnisse über ein umstrittenes Konzil und seine Teilnehmer*, „Byzantinische Zeitschrift”, R. CII, nr 1, 2009, s. 25-64, zwłaszcza s. 60-61.

³⁷ *Nikephoros 10*, w: PBE.

³⁸ W jego imieniu uczestniczył również przybyły z Dyrrachion mnich Jan. Zob. *Ioannes 83*, w: PBE.

³⁹ *Nikephoros 10*, w: PBE.

⁴⁰ *Antonios 34*, w: PBE.

⁴¹ V. Grumel, *RegPatr*, t. I, z. 2, nr 869.

osób z najwyższych kręgów władzy kościelnej, bowiem do grona protektorów oskarżonego zaliczał się m.in. przyszły patriarcha Kosmas II Attikos (1146-1147)⁴². Grupy sympatyków i wyznawców bogomilizmu i pokrewnych im doktryn neomanichejskich miały wprawdzie swoje stałe siedziby na terytorium metropolii. W niesprecyzowanym regionie zachodnich Bałkanów powstała dynamiczna społeczność bogomilska znana jako *ecclesia Druguvitia*, której emisariusze docierali nawet do Italii i innych krajów łacińskiego Zachodu⁴³. Wydaje się jednak mało prawdopodobne, by ten argument przesądzał w kwestii uczestnictwa metropolitów dyrracheńskich w tych sądowych postępowaniach. Prawdopodobnie, tak jak miało to miejsce w innych ważnych kościelnych procesach, członków takich trybunałów zwykle dobierano, kierując się lojalnością biskupów wobec cesarza i patriarchy. Podobny czynnik przesądził zapewne w kwestii uczestnictwa biskupa Eustacjusza w rozprawie związanej z dysputą teologiczną w kwestii chrystologicznej, która w pierwszej połowie lat 50. dwunastego stulecia absorbowwała otoczenie cesarza Manuela I Komnena i jego kościelnych doradców. Wprawdzie werdykt trybunału, w którym uczestniczył Eustacjusz, nie zamknął tego teologicznego sporu, jednak nie przeszkodziło to postrzegać metropolity w stołecznych kręgach kościelnych w charakterze obrońcy ortodoksji, która ostatecznie zatriumfowała dzięki osobistemu zaangażowaniu cesarza⁴⁴.

Powyższej formie aktywności duszpasterzy dyrracheńskich zapewne sprzyjała zwiększona częstotliwość funkcjonowania tzw. synodu „stałego” (*synodos endemousa*). Instytucja ta miała wielowiekową tradycję, sięgającą wstecz jeszcze do czasów późnego antyku. W X-XI w. ostatecznie przybrała sformalizowaną formę. Synod zwoływany był w siedzibie stołecznego patriarchy, będąc istotnym narzędziem jego władzy w stosunku do kościelnych ogniw w Cesarstwie i poza jego granicami. W jego skład wchodził duchowni z biur patriarchy, prowincjonalni metropolici, dygnitarze państwowi, a niejednokrotnie w przypadku procesów o herezję nawet sam cesarz. Na posiedzeniach takiego synodu formalnie wybierano biskupów podlegających zwierzchnictwu patriarchy, rozstrzygano spory z zakresu dogmatyki i prawa rodzinnego⁴⁵.

Aktywność synodalna musiała się wiązać z dłuższymi pobytami biskupów dyrracheńskich w Konstantynopolu w XI-XII w. Raczej nie czuli się obco w stolicy, wręcz przeciwnie, mogli chętnie tutaj przybywać. W epoce Komnenów i poprzedzających ją dekadach praktykowano wybór na wysokie prowincjonalne stanowiska kościelne wykształconych kapłanów wywodzących się ze stołecznego duchowieństwa, którzy zawiązywali przyjaźnie i rozpoczynali swoją karierę w otoczeniu patriarchy lub Wielkiego Pałacu. Nierzadko zaliczali się oni do grona wykładowców szkoły patriarchatu przeżywiającej

⁴² Ibidem, t. I, z. 3, nr 1015.

⁴³ D. Dragoilović, *Eretičkata c'rkva Drogovetija i makedonskite Druguviti*, „Glasnik Instituta za nacionalna istorija”, R. XIX, 1975, s. 161-165; W. Swoboda, *Drugovitia*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 8, Warszawa-Wrocław 1991; S. Runciman, *Manicheizm średniowieczny*, przekł. J. Prokopiuk, B. Zborski, Gdańsk 1996, s. 160-161.

⁴⁴ J. Gouillard, *Le Synodikon de l'orthodoxie*, „Travaux et Memoirés”, R. II, 1967, s. 73^{426f}, s. 210-211. Zob. P. Magdalino, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge 1993, s. 279.

⁴⁵ H.J. Widuch, *Konstantynopol stolicą ekumenicznego patriarchatu 325-870*, Katowice 1988, s. 94-108; A. P(apadakis), *Endemousa synodos*, w: ODB, t. 1, s. 697; E. Patlagean, *Cesarstwo Bizantyńskie od 1054 do 1122 roku*, w: *Historia chrześcijaństwa*. t. 5. *Ekspancja rzymskiego Kościoła 1054-1274*, red. A. Vauchez, Warszawa 2001, s. 35-36.

kolejną fazę rozkwitu w XII stuleciu. Z ustaleń Roberta Browninga wynika, że stanowisko nauczyciela w tej instytucji niejednokrotnie otwierało drogę do kościelnej kariery poza stolicą. Potem jako prowincjonalni hierarchowie nierzadko dawali wyraz swojemu przywiązaniu do Konstantynopola i zadzierzgnięty tam w latach studiów więzom przyjaźni. Spośród zrekonstruowanych przezeń karier jej byłych wykładowców brakuje jednak któregokolwiek z ówczesnych metropolitów z Dyrrachion⁴⁶. Trzeba jednak mieć na względzie, że nawet w przypadku czasów obfitujących w źródła dysponujemy tylko fragmentarycznymi danymi na temat pochodzenia tych dygnitarzy i przebiegu ich dróg kościelnego awansu.

Zauważalny jest również udział biskupów w lokalnych sądach orzekających z zakresu prawa rodzinnego. Z ostatnich lat XII wieku zachowały się dane z jednego z takich procesów. Miejscowy arystokrata Aleksy Kapandrytes miał porwać i zmusić do zawarcia małżeństwa Eudokię Boioannę, wdowę po *primiceriuszu* Bardasie Makrommatoesie z Dyrrachion. Z polecenia patriarchy kwestią prawną ustalenia legalności związku małżeńskiego zawartego w takich okolicznościach miał się zająć lokalny synod biskupi pod przewodnictwem ówczesnego metropolity Konstantyna Apokaukosa. Jaki był finał całej sprawy, nie wiadomo, gdyż archiwalia Kościoła dyrracheńskiego w zasadzie nie przetrwały. Ślad po tym procesie zachował się tylko w rejestrach patriarchatu, podobnych przypadków pozostających w gestii metropolitów z Dyrrachion mogło być więcej⁴⁷.

Kiedy w rezultacie IV krucjaty Konstantynopol znalazł się w rękach „łaciników”, komunikacja peryferyjnych biskupstw z odradzającym się na nicejskim wygnaniu patriarchatem z różnych przyczyn była początkowo ograniczona. W przypadku zachodnich Bałkanów w dużej mierze było to uwarunkowane narodzinami i cesarskimi aspiracjami władców Epiru. Rosnący w siłę Teodor I Dukas, aspirując do odzyskania Konstantynopola i restytucji Cesarstwa, konsekwentnie budował zaplecze kościelne na kontrolowanych przez siebie ziemiach. Stąd popierał stanowisko Jana Apokaukosa z Naupaktos, Jerzego Bardanesa z Korfu, Demetriusza Chomatenosa z Ochrydy, hierarchów zachowujących dystans od „nicejskiego” patriarchy Michała IV Autorianososa (1208-1214) i jego następców: Teodora II Irenikosa (1214-1216), Michała I Sarantenosa (1216-1222) i Germana II (1223-1240)⁴⁸. W zamian prawosławni biskupi „Zachodu” manifestowali swoją lojalność względem swojego politycznego patrona i obranego przezeń kierunku restauracji państwa bizantyńskiego.

W przypadku metropolii dyrracheńskiej dotyczyło to szczególnie dwóch epirockich hierarchów. Jan Apokaukos w imieniu Teodora Dukasa, jako metropolita Naupaktos poczuwał się do opieki nad Kościołem w Dyrrachion po oswobodzeniu miasta spod pano-

⁴⁶ R. Browning, *The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century*, cz. 1 i 2, „Byzantion”, R. XXXII, 1962, s. 167-202; R. XXXIII, 1963, s. 11-40.

⁴⁷ V. Grumel, *RegPatr*, t. I, z. 3, nr 1192, 1193. Zob. P. Karlin-Hayter, *Further Notes on Byzantine Marriage: Raptus – ἄρπαγή or μυστεῖται?*, „Dumbarton Oaks Papers”, R. XLII, 1992, s. 143-144.

⁴⁸ V. Laurent, *RegPatr*, t. I, z. 4, nr 1227 (1220-1221), 1230 (1222), 1249 (1228-1229). Zob. M. Dąbrowska, *Despotat Epiru w świetle najnowszych badań historycznych*, w: *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. t. 9/10. *Z dziejów Albanii i Grecji*, red. I. Czamańska, W. Szulc, Poznań 1999, s. 81; A. Stavridou-Zafraka, *The Political Ideology of the State of Epiros*, w: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences/ La IVe Croisade et ses consequences*, ed. A. Laiou, Paris 2005, s. 311-323, zwłaszcza 316-320.

wania łacinników⁴⁹. W bardziej otwarty sposób poruszył kwestię tego patronatu Bardanes w swoim liście do patriarchy Germana II, napisanym w 1226/1227 roku, kiedy ów za pośrednictwem przybyłego do Tesaloniki Michała z Amastris, próbował manifestować swoje zwierzchnie uprawnienia wobec zachodnich biskupstw stołecznego patriarchatu. Obszerny fragment listu został poświęcony randze Kościoła dyrracheńskiego w państwie epirockim. Biskup Korfu stwierdzał, że Teodor Dukas umiłował w sercu Dyrrachion ponad wszystkie inne miasta w swoich posiadłościach. Najpierw jego brat Michał po heroicznych zmaganiach wydarł je z rąk Wenecjan. Potem Teodor, z nie mniejszą determinacją, nie szczędząc ludzi i pieniędzy chronił miasto przed uporzycowymi atakami łacinników. W tych okolicznościach byłoby czymś nienaturalnym, gdyby jego praca w tutejszej metropolii miała ucierzeć w jakikolwiek sposób. Byłoby trudnym do uwierzenia, by zaakceptował w Dyrrachion jako biskupa kapłana, który nigdy nie pełnił swojej posługi w Tesalonice lub w żadnym z miast należących do jego posiadłości⁵⁰. Nic więc dziwnego, że kolejnych metropolitów dyrracheńskich w pierwszych dekadach XIII wieku: Dokiana i Konstantyna Kabasilasa, podobnie jak i innych biskupów w państwie Michała i Teodora, mimo zastrzeżeń patriarchy wybierano i konsekrowano na synodach odbywanych w Arcie⁵¹.

W związku z tym bliższe relacje metropolii z restaurowanym pod patronatem Laskarydów patriarchatem były budowane stopniowo i raczej niezbyt szybko. Dopiero zbrojne pochody nicejskich cesarzy na zachodnie Bałkany w czwartym i piątym dziesięcioleciu XIII w. nadały temu procesowi rozmach i umożliwiły restytucję pełnych praw patriarchy. Obsada kościelnych godności w Tesalonice, Ochrydzie oraz w Dyrrachion znalazła się w gestii coraz silniejszych sukcesorów cesarza Teodora I Laskarysa, w latach 1246-1259 konsekwentnie budujących swoje władztwo w zachodniej części Bałkanów. Metropolici Roman czy Chalkutzes byli już hierarchami ściśle związanymi z nicejskim ośrodkiem władzy, stąd mogli liczyć na kościelne, polityczne czy nawet militarne wsparcie ze strony Teodora II Laskarysa oraz Michała VIII Paleologa, niezależnie od różnic w politycznych programach tych dwóch władców⁵². Systematyczna obecność kolejnych biskupów dyrracheńskich Nicetasa i Grzegorza na patriarszych synodach przełomu XIII-XIV w. symbolicznie podkreślała, że bezpowrotnie minęły czasy dawnego „zachodniego separatyzmu”⁵³.

W świetle zachowanych danych można dostrzec, że okres osłabienia władzy patriarchatu nie przyniósł metropolii dyrracheńskiej większej niezależności w zakresie sta-

⁴⁹ V. Vasilevskij, *Epirotica saeculi XIII*, nr 15, „Vizantijskij Vremennik”, R. III, 1896, s. 265-267. Zob. A. Papadopoulos-Kerameus, *Dyrrachena*, „Byzantinische Zeitschrift”, R. XIV, 1905, s. 569-574; R.J. M(acrides), *Apokaukos*, John, w: ODB, t. 1, s. 135; M. Angold, *Church and Society in Byzantium under Comneni, 1081-1261*, Cambridge 1995, s. 213-262, zwłaszcza s. 220, 225.

⁵⁰ R.-J. Loenertz, *Lettre de Georges Bardanès, métropolitte de Corcyre, au patriarche oecumenique Germain II. 1226-1227 c.*, „Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon”, R. XXXIII, 1964, s. 87-118, fragment dotyczący metropolity Dyrrachion, s. 112-113. List cytowali i skomentowali m.in. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, s. 95-96 oraz M. Angold, op.cit., s. 533-542.

⁵¹ D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, s. 76-101.

⁵² *Georges Pachymèrès relations historiques*, I 10, ed. A. Failler, t. I, Paris 1984 (dalej cyt. *Pachymèrès*), s. 45

⁵³ V. Laurent, *RegPatr*, t. I, z. 4, nr 1569, t. I, z. 5, nr 2032, 2106, 2172, 2243.

nowienia i interpretacji prawa kościelnego. Zachowane z tamtych lat rozstrzygnięcia, zalecenia z zakresu prawa rodzinnego, liturgii czy postępowania w zakresie kontaktów z łacinnikami były sporządzane przez hierarchów z Ochrydy lub Arty. Dostrzec to można na przykładzie sądowych orzeczeń arcybiskupa Demetriusza Chomatenosa dotyczących wiernych z terytorium formalnie podległym jurysdykcji metropolity, na przykład w kwestii legalności małżeństwa Demetriusza z Arbanon⁵⁴. Taki stan rzeczy sugeruje pewną słabość metropolitów dyrracheńskich, traktowanych protekcyjnie przez posiadających spory autorytet sąsiednich prawosławnych hierarchów. Bowiem w świetle wywodów Apokaukosa, Bardanesa i Chomatenosa, trudno ówczesnych przywódców Kościoła dyrracheńskiego postrzegać jako partnerów w sporze prowadzonym między biskupami Epiru i Nicei. Powody takiego stanu rzeczy były zapewne różne, najbardziej jednak rzucającym się w oczy czynnikiem mógł być brak w ich gronie hierarchów posiadających z racji intelektualnych kwalifikacji większy autorytet. Tymczasem pośród biskupów Nau-paktos i Korfu, jak widać na przykładzie Bardanesa i Apokaukosa, odnajdujemy wysoko cenionych teologów.

Metropolia dyrracheńska pod tym względem przeważnie nie miała szczęścia do swoich pasterzy. Nie ma żadnych dowodów, aby w tamtejszym środowisku powstał tekst przypominający *Latopis popa Duklanina*, kronikę Archidiacona Tomasza, tzw. *Kronikę monemwazyjską* czy *Miracula* świętego Demetriusza. Do chwili obecnej trudno doszukać się w Dyrrachion i jego okolicach wyraźnych pozostałości własnej średniowiecznej tradycji hagiograficznej. Jeśli istniała, to niestety zachowała się w reliktovej postaci. Pochodząca z pogranicza czarnogórsko-albańskiego słowiańska wersja *Legandy św. Jana Włodzimierza* z Dukli niestety zaginęła, znamy ją tylko z greckiego przekładu, opublikowanego pod koniec XVII wieku w Wenecji⁵⁵. Dysproporcję w zachowanej tradycji literackiej można dostrzec, porównując Dyrrachion z sąsiednim arcybiskupstwem w Ochrydzie.

⁵⁴ *Demetrii Chomateni Ponemata diaphora*, ed. G. Prinzing, Berlin-New York 2002, nr 1-3, 46, 100, 111. Zob. M.S. Drinov, *O nekotorych trudach Dimitrija Chomatiana kak istoričeskom materiale*, „Vizantijskij Vremennik”, R. I, 1894, s. 319-340, R. II, 1895, s. 1-23; G. Prinzing, *A quasi patriarch in the state of Epiros: The autocephalous archbishop of „Boulgaria” (Ohrid) Demetrios*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, R. XLI, 2004, s. 165-182; R.J. M(acrides), *Chomatenos, Demetrios*, w: ODB, t. I, s. 426.

⁵⁵ Relikwie świętego Jana Włodzimierza († 22 V 1016) miały pozostawać w Zecie aż do początku XIII w., kiedy z inicjatywy Michała Dukasa przed 1215 r. przeniesiono je do Dyrrachion. Inicjatywa translacji prawdopodobnie pozostawała w ścisłym związku z procesem rekonstrukcji metropolii po odzyskaniu miasta z rąk Wenecjan. Kult świętego mógł liczyć na dużą popularność w Dyrrachion w związku z wyobrażeniami serbskiego księcia jako symbolicznego pogromcy wrogów miasta (wcześniej Bułgarów, zaś od pocz. XIII w. łacinników). Prawdopodobnie w rezultacie tej inicjatywy św. Jan Włodzimierz (Šin Cijon) był czczony na ziemiach albańskich, zaś jego relikwie ostatecznie w XIV w. spoczęły w klasztorze pod Elbasan. Zob. F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd-Zagreb 1928, (dalej cyt. LpD), s. 124-126, 341-342; V. Tăpkova-Zaimova, *Un manuscript inconnu de la Vie de St. Jean-Vladimir*, „Études balkaniques”, 6, 1967, s. 179-188. zob. K. Jireček, *Istorija Srba*, preveo J. Radonić, t. I, Beograd 1952, s. 119; S. Mijušković, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Titograd 1967, s. 75-80; D. Dragojlović, *Duklanski knez Vladimir i albanski novacijani*, „Istorijski Zapisi”, R. XXVIII (48), nr 32, 1975, s. 91-105; J. Lešny, *Historia Królestwa Słowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa 1988, s. 182-183; N.W. Ingham, *The Martyrdom of Saint John Vladimir of Dioclea*, „International Journal of Slavic Linguistic and Poetics”, 35/36, 1987 (1989), s. 199-216, zwłaszcza 200; J. Dudek, *Święty Jan Włodzimierz (?-1016) w życiu*

Jego pasterze kierowali kościołem autokefalicznym, wielu z nich było cenionymi pisarzami, teologami i prawnikami, budowniczymi, nawet członkami cesarskiego rodu. Arcybiskupstwo bułgarskie, mimo demonstrowanych już w początkach XII stulecia odwołań do antycznej tradycji *Justiniana Prima*, było młodsze od metropolii dyrracheńskiej, chociaż terytorialnie rozleglejsze. Posiadając wyższy status w kościelnej hierarchii państwa bizantyńskiego, już u progu XI wieku mogło być traktowane przez metropolitów z Dyrrachion jako rywal, zagrażający rozwojowi swojego zachodniego sąsiada⁵⁶. Potwierdzenia istnienia takiego współzawodnictwa można się doszukać we fragmencie cesarskiego sigillionu datowanego na maj 1020 roku: „A metropolicie Dyrrachion nakazujemy, by pozostał na swoim stolcu, zadowolony się swoimi dobrami i dochodami, jak też nie wkraczał w biskupstwa Bułgarii, gdyż te zatwierdziliśmy dla arcybiskupa Bułgarii, [...] aby wszystko, co od dawna przynależy do arcybiskupstwa zostało zachowane, nienaruszone i niezmienione, a sam metropolita i pozostali w biskupstwach bułgarskich niech nie szmerzą i niech się zadowolą tym, co jest ich własnością potwierdzoną w dawnych rozporządzeniach i niech zawsze i niezmiennie poprzestają na swoim stanie posiadania”⁵⁷. Przytoczony fragment cesarskiego przywileju poprzedzają słowa o zakusach sąsiednich metropolitów wobec terytorium arcybiskupstwa bułgarskiego (τοὺς γειτνιάζοντας μητροπολίτας καθαρπάσαι ταύτας ἐκ τῆς Βούλγαρικῆς ἐνορίας καὶ πρὸς αὐτοὺς οἰκειῶσαι)⁵⁸. W 1020 roku arcybiskupstwo Bułgarii graniczyło również z greckimi metropoliami w Tesalonice i Larissie. Wyraźne jednak wskazanie biskupa z Dyrrachion, jako tego hierarchy, który powinien się kontentować swoją własnością potwierdzoną w dawnych rozporządzeniach, raczej jednoznacznie sugeruje, że to on był tym sąsiednim metropolitą zagrażającym granicom Kościoła bułgarskiego. Ewentualne plany dyrracheńskich hierarchów w stosunku do zachodnich eparchii arcybiskupstwa potwierdza treść zapisek jednej z wersji konstantynopolińskich *notitiae episcopatumum*. W granicach metropolii dyrracheńskiej miały się znaleźć nie tylko stare sufraganie w Elissos, Kroja, Chounabia i Stefaniakion. Miała również objąć swoim zasięgiem biskupstwa w Dukli, Skodrze, Driwaście, Polacie, Gławinitzy, Aulonie, Barze, Czerniku, Pulcheriopolis, Graditzinie i Ochrydzie⁵⁹. W rezultacie pod zwierzchnictwo metropolitów dawnego Epiru Nowego miało przejść rozległe terytorium, pokrywające się w przybliżeniu ze sformowaną przez Bazylego II po 1019 roku nową jednostką administracyjną zarządzaną z Dyrrachion⁶⁰.

i w legendzie. *Niefortunny polityk i patron Serbów oraz Albańczyków*, w: *Kim jesteś człowieku? Funeralia Lednickie 13*, Poznań 2011, s. 223-230.

⁵⁶ G. Prinzing, *Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter*, „Byzantinobulgarica”, t. V, Sofija 1978, s. 269-287, zwłaszcza 272.

⁵⁷ I. Ivanov, *Bългарски старини из Македонија*, Sofija 1970, s. 558-559; *Sigilliony cesarza Bazylego II dla Ochrydy*, w: *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*, Seria grecka, t. IV, red. W. Swoboda i A. Brzostkowska, Warszawa 1995, s. 114-115.

⁵⁸ I. Ivanov, op.cit., s. 555.

⁵⁹ NEEC: 10, nr 43(42)^{607,623}. Por. *Notitiae episcopatumum ecclesiae Constantinopolitane*, w: *Testimonia*, przekł. A. Brzostkowskiej, op.cit., t. IV, s. 55, por. kom. nr 106, s. 75.

⁶⁰ J. Dudek, „*Cała ziemia dyrracheńska*” pod panowaniem bizantyńskim w latach 1005-1205, Zielenka Góra 1999, s. 86-87, 93-100.

Powyższa *Notitia* mogła zostać zredagowana bezpośrednio po 972 r. i dokumentuje zmiany polityczne zaszłe po podboju Bułgarii przez cesarza Jana Tzymiskesa. Warto jednak zauważyć, że chociaż zakładała ona znaczne powiększenie terytorium podlegającego zwierzchności patriarchy Konstantynopola (nie tylko w przypadku metropolii dyrracheńskiej), to nie można na jej podstawie dojść do wniosku, by jednocześnie oznaczała zamiar likwidacji Kościoła bułgarskiego. Zdaniem Paula Stephensona ów projekt poszerzenia granic metropolii mógł zrodzić się później na przełomie X-XI wieku, w latach nasilenia się konfliktu bizantyńsko-bułgarskiego. Wojowniczy władca Bułgarów Samuel po zajęciu kluczowych punktów na wybrzeżu Morza Jońskiego osiągnął szczyt potęgi. Jego ambitne plany potwierdza sporządzona ok. 1000 roku inskrypcja z kościoła św. Achillesa w Prespie. Jej tekst donosi o podporządkowaniu ówczesnemu patriarsze bułgarskiemu okolicznych eparchii, w tym również tych wcześniej związanych z konstantynopolitańskim ośrodkiem kościelnym⁶¹.

W tych okolicznościach Bazyl II mógł pośpiesznie szukać sojuszników nie tylko w Dukli, ale także w środowisku dyrracheńskich oligarchów, reprezentowanych w tamtych latach przez wpływową rodzinę Chryseliosów⁶². Przekazując miasto w ręce cesarza w 1005 r., nie tylko porzucali oni sprawę Samuela, łączyli interesy swojej rodziny oraz jej kościelnej i świeckiej klienteli z silniejszym i atrakcyjniejszym ośrodkiem politycznym. Dla Bazylego II była to ważna zdobycz, ułatwiająca komunikację z posiadłościami bizantyńskimi w południowej Italii oraz serbskimi sojusznikami z Przymorza. Jednak miasto znalazło się w permanentnym zagrożeniu ze strony Bułgarów, którzy usiłowali je odzyskać, blokując je od strony ładu. Taki stan rzeczy utrzymał się aż do zakończenia wojny w rezultacie śmierci cara Jana Władysława (1015-1018) na przedpolach Dyrrachion. W tych okolicznościach, aby móc ściślej związać z Konstantynopolem Chryseliosów i ich kościelnych popieczników mógł zrodzić się w otoczeniu Bazylego II zamysł znacznego powiększenia obszaru metropolii, zarzucony zresztą przez cesarza po 1018 roku po zmianie politycznych uwarunkowań⁶³.

Echa tych animozji mogły utrzymać się jeszcze przez pewien czas między duchowieństwem z Dyrrachion i Ochrydy. Ich śladów można próbować się doszukać jeszcze na początku XII stulecia⁶⁴. Natomiast trudno dostrzec je na przykładzie *cursus honorum* Konstantyna Kabasilasa w kolejnym wieku. Ów kapłan pochodzący ze znanej rodziny arystokratycznej związanej od XI w. z zachodnimi Bałkanami, najpierw został biskupem

⁶¹ Wśród nich brakuje wprawdzie Dyrrachion, lecz Franjo Šišić (op.cit. s. 67) i Iwan Snegarow (*Istoria na Ochridskata archiepiskopija*, t. 1, Sofija 1924, s. 25) utrzymywali, że w latach 989/990-1005 istotnie taka podległość mogła występować.

⁶² P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge 2000, s. 70-71. Por. J. Leśny, *Państwo Samuela a jego zachodni sąsiedzi*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia”, t. II, Poznań 1985, s. 87-111.

⁶³ Bazyl II w ostatnich latach długiej i ciężkiej wojny z Bułgarami dążył do kompromisu z ich elitami politycznymi i kościelnymi. Zdaniem J. Leśnego (*Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniców: połowa XI-koniec XII wieku*, Wrocław-Warszawa 1989, s. 79-80) projekt powiększenia obszaru metropolii dyrracheńskiej mógł zachować swoją aktualność w późniejszych latach. Konstatacja badacza odnosi się jednak tylko do biskupstw położonych na ziemiach serbskich, bezpośrednio kontrolowanych przez cesarskiego dygnitarza Teofila Erotyka w czwartej dekadzie XI wieku.

⁶⁴ I. Snegarov, op.cit., s. 82-83.

w Strumicy, następnie metropolitą w Dyrrachion, wieńcząc swoją drogę życiową godnością arcybiskupa w Ochrydzie. Wiele przemawia za tym, że pierwsze szczeble swojej kariery osiągnął dzięki poparciu epirockich Dukasów. Po podpadnięciu ich potęgi w 1230 roku Kabasilas związał się z coraz silniejszymi nicejskimi Laskarydami. Jako arcybiskup bułgarski przetrwał trudne lata rządów Teodora II Laskarysa, by dalej pozostać w Ochrydzie aż do osiągnięcia sędziwego wieku jako lojalny poddany pierwszych Paleologów. Dzięki swoim zasługom dla Kościoła i dynastii już na początku XIV wieku został uznany za świętego⁶⁵. Zmienne koleje losu Kabasilasa odzwierciedlają okoliczności zaistniałe na zachodnich Bałkanach po czwartej krucjacie i upadku państwa epirockiego. Tamtejsi greccy hierarchowie w obliczu inwazji łacińskiej nie tylko zaniechali tradycyjnych sporów i zjednoczyli się, zaś ich kościelne kariery zależały od trafnie obranych opcji politycznych. Umieszczenie sigillionów Bazylego II do chryzobulli Michała VIII Paleologa z 1272 roku trudno więc potraktować jako dowód zagrożenia dla obszaru arcybiskupstwa ze strony metropolii dyrracheńskiej. Przyczyny wystawienia tego cesarskiego dokumentu można się raczej doszukiwać w dążeniu odrodzonego Cesarstwa do zabezpieczenia Ochrydy przed zakusami prawosławnych sąsiadów w postaci Serbii i Bułgarii.

Do takiej sytuacji mogło się również przyczynić umiejscowienie Dyrrachion w strefie grecko-łacińskiej konfrontacji kościelnej. Miasto zaliczało się nie tylko do najważniejszych portów na wschodnim wybrzeżu Morza Jońskiego. Było etapowym punktem *Via Egnatia*, najdogodniejszego lądowego połączenia między Konstantynopolem a Italią. Obedienca biskupów Rzymu nad Dyrrachion sięga swoimi korzeniami jeszcze wczesnego średniowiecza. Na synodzie z 691 roku arcybiskup Sisinius przynajmniej nominalnie był traktowany w Konstantynopolu, wraz z innymi biskupami dawnego Illyrikum, jako jeden z reprezentantów papieża⁶⁶. Stolica Apostolska długo nie mogła się pogodzić z decyzjami podjętymi przez władców Konstantynopola w VIII w. Jeszcze w następnym stuleciu protestowała przeciwko rozbudowie podległych patriarchatowi kościelnych struktur na zachodnich Bałkanach⁶⁷. W 1089 roku za jej wsparciem na ziemiach sąsiadujących z północnymi granicami metropolii dyrracheńskiej powstało arcybiskupstwo barskie, silnie zintegrowane z serbskim królestwem Zety. Pasterze Kościoła barskiego są wyraźnie dostrzegalni w źródłach, zwłaszcza w kontekście długiej rywalizacji z sąsiednimi arcybiskupami Dubrownika, w miarę skrupulatnie rejestrowanej w papieskiej kancelarii⁶⁸.

W dwunastym stuleciu echa tego sporu dotarły na obszar metropolii dyrracheńskiej. Papież Aleksander III (1159-1181) zwrócił się do biskupa Lazara z Arbanon i bliżej nie zidentyfikowanej grupy kapłanów i świeckich wiernych z Dyrrachion („*abbatibus et ceteris Latinis tam clericis quam laicis apud Durachium commorantibus*”), aby uznali

⁶⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, cap. 80, w: *Opera*, ed. A. Haisenberg, P. Wirth, t. I, Stuttgart 1978, s. 166₁₀₋₂₄-167₁₋₄. Zob. K.G. Pitsakis, „*Personae non sunt multiplicandae sine necessitate*”. *Nouveaux témoignages sur Constantin Kabasilas*, w: *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, ed. L.M. Hoffmann, A. Monchizadeh, Wiesbaden 2005, s. 491-513. W kwestii pochodzenia rodziny Kabasilasów i jej przedstawicieli, którzy osiągnęli wysokie stanowiska kościelne na Bałkanach w XIII-XIV w. zob. A. Angelopoulos, *To genealogikon dendron tēs oikogoneias tōn Kabasilon*, „*Makedonika*”, R. XVII, 1977, s. 366-396, zwłaszcza s. 369-370.

⁶⁶ G. Dagron, *Historia chrześcijaństwa*, t. 4, s. 57; R. Flogaus, op.cit., s. 60-61.

⁶⁷ A. Alba, t. 1, nr 54, 55, 56, s. 13-14. Zob. St. Turlej, op.cit., s. 35-36.

⁶⁸ *Ibidem*, t. 1, nr 68, 91, 94, 95, 96, s. 21, 30-31, 32.

zwierzchnią władzę arcybiskupa Trybuna z Dubrownika⁶⁹. Wymienionych w papieskim liście łacinników można próbować identyfikować z licznymi w Dyrrachion Wenecjanami, którzy w oparciu o przywilej cesarza Aleksego I Komnena z początku lat 80. XI wieku zorganizowali w mieście prężną społeczność dochowującą wierności macierzystemu kościołowi. Z tych względów papieskie wezwanie pozostało bez echa. Wenecjanom przynajmniej do 1171 r. (zwróconych przeciwko nim rozporządzeń cesarza Manuela I Komnena) udawało się utrzymać poprawne stosunki z wyznawcami prawosławia w Dyrrachion i okolicznych portach⁷⁰. Relacje te prawdopodobnie nie uległy większym zmianom nawet w rezultacie IV krucjaty, kiedy na mocy postanowień tzw. *Partitio Romaniae* Dyrrachion i przylegające doń terytoria znalazły się pod zwierzchnością wenecką⁷¹. Papież Innocenty III (1198-1216), podobnie jak w wielu miastach bizantyńskich na zachodnich Bałkanach, próbował przejąć bezpośrednią zwierzchność nad tutejszym kościołem. Po śmierci prawosławnego metropolity w 1208 r. w mieście usiłował się instalować pierwszy łaciński arcybiskup Manfred, wyznaczony przez papieża i konsekrowany przez patriarchę Tomasza Morosiniego Konstantynopola w 1209 r.⁷². Załadki łacińskiej archidiecezji w Dyrrachion okazały się jednak nietrwałe. Zwłaszcza że w latach 1213/1214 miasto zostało przejęte przez Michała Dukasa i do połowy XIII wieku pozostawało w orbicie politycznych wpływów Epiru⁷³. Kolejni katolicy hierarchowie są obecni w Dyrrachion dopiero na przełomie XIII-XIV w., kiedy kontrolę nad miastem przejęli neapolitańscy Andegawenowie⁷⁴.

Pewne dodatkowe świadectwa źródłowe potwierdzają, że stosunki między wyznawcami prawosławia a katolikami mogły rzeczywiście być pozbawione większych antagonizmów. W latach 1203-1205 Dyrrachion nie stawiało oporu nadpływającym kolejnym flotom przybyszów z łacińskiego Zachodu. Pierwszy wenecki gubernator Marino Valaresso wręcz utrudniał arcybiskupowi Manfredowi przejęcie zwierzchności nad miejscowym

⁶⁹ Ibidem, t. I, nr 97, 98, s. 32.

⁷⁰ F. Dölger, P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, t. II, *Regesten von 1025-1204*, München 1995, nr 1081, s. 93-95; R.-J. Lillie, *Die Lateinische Kirche in der Romania vor dem vierten Kreuzzug*, „Byzantinische Zeitschrift”, R. LXXXII, 1989, s. 202-220.

⁷¹ A. Carile, *Partitio Terrarium Imperii Romaniae*, „Studi Veneziani”, t. VII, 1965, s. 220.⁶⁵⁻⁶⁶ Zob. N. Oikonomides, *Le décomposition de l'Empire byzantine à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée. A propos de la „Partitio Romaniae”*, w: idem, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Aldershot 1992, nr 20, s. 3-28.

⁷² Listy Innocentego III do archidiakona Mikołaja z Dyrrachion oraz naczelników z Arbanon: Michała i Demetriusza z 16-17 VIII 1209 roku, w: AAlba. t. I, nr 135-138, 141, s. 43-45.

⁷³ D.M. Nicol, op.cit., s. 38.

⁷⁴ C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi... ab anno 1198*, t. I, Münster, 1913, s. 232, w: *Brepolis Medieval Encyclopaedias – Europa Sacra Online* (<http://www.brepolis.net/>): **Manfredus** 1209, **A.** ..., 1211; **Antonius**, 1296, 1301; **Petrus**, 1303, 1304; **Matthaeus**, 1320, 1334; **Petrus** de Girona O. Min., 1340; **Angelus** O. Min., 1344; **Antonius** (de Alexandria O. Min.), 1349; **Demetrius**, 1363; **Joannes**, 1388; **Stephanus** de Neapoli O. Carm., 1394; **Joannes** (de Panella), 1395; **Leonardus** Petri Michaelis de Venetiis, 1399; **Minor**, 1404; **Joannes** de Duracio O. Praed., 1412; **Nicolaus** Cosmae O. Min., 1422; **Joannes** de Monte, 1429. Dyrrachion od drugiej połowie XIII w. często znajdowało się pod obcymi rządami: w latach 1255-1266 zostało zajęte przez króla Manfreda, w 1271-1281 przez Andegawenów, w latach 1296-1301 uznawało zwierzchność Serbów, od 1304 do 1344 r. ponownie Andegawenów, w latach 1392-1502 Wenecjan. Zob. A. Ducellier, *Lexikon des Mittelalters*. t. III, col. 1497-1499; J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław-Warszawa 1993, s. 71-80.

kościółem. Jego postępowanie raczej nie musiało wynikać z ducha polityki tolerancji religijnej w stosunku do Kościoła prawosławnego (w końcu z grona weneckiego duchowieństwa pochodził każdorazowy łaciński patriarcha w Konstantynopolu w latach 1204-1261). Mogło być raczej podyktowane obroną starych przywilejów miejscowych weneckich duchownych, które woleli utrzymać dotychczasowe tradycyjne więzi z patriarchą z Grado⁷⁵. Takie postępowanie, niezależnie od pobudek kierujących Wenecjaninem, zapewne przyczyniło się do złagodzenia ewentualnych napięć religijnych w mieście o wyraźnie skomplikowanej strukturze wyznaniowej. Powyższą sytuację zdaje się potwierdzać z pewnym zakłopotaniem, zapewne na tle szerszego kontekstu chronologicznego i geograficznego, jeszcze po 1225 roku Konstantyn Kabasilas. W jego metropolii prawosławni biskupi wyświęcali łacińskich kapłanów, zaś pogrzeby i inne ceremonie religijne łacinników często odbywały się w świątyniach prawosławnych i odwrotnie, co nie spotykało się ze sprzeciwem wiernych. Co ciekawe, jego respondent (respondenci?) sugerował/li w odpowiedzi na zapytania metropolity umiarkowaną linię postępowania, tak aby uniknąć radykalnych form zerwania tych form jedności z praktykami religijnymi łacinników⁷⁶.

W sferze praktyki politycznej metropolici dyrracheńscy przeważnie byli zbyt odlegli od stolicy, by traktować ich jako bezpośrednich realizatorów cesarskiej polityki. W związku z tą stroną ich działalności zachowały się tylko sporadyczne świadectwa źródłowe. Jeden z takich przypadków zarejestrowanych przez źródła miał miejsce krótko po 1032 r., kiedy ówczesny metropolita, prawdopodobnie biskup Laurencjusz, został oskarżony o udział w spisku Konstantyna Diogenesa i porfirogenetki Teodory przeciwko cesarzowi Romanowi III Argyrosowi. Metropolitę aresztowano i przewieziono do stolicy, gdzie rozpoczęło się śledztwo. Po samobójstwie Diogenesa i postrzyżeniu Teodory na mniszkę cesarz uznał, że należy powstrzymać dalsze represje wobec spiskowców. Poleciał wypuścić Laurencjusza i przywrócić go na jego kościelne stanowisko⁷⁷.

Inny przypadek podobnego rodzaju wydarzył się ponad dwieście lat później i został opisany przez historyka Jerzego Pachymersa (ok. 1242-1310) w czasach Paleologów. Michał, pierwszy z panujących cesarzy z tego rodu, zanim został władcą Bizancjum doznawał różnych zmiennych kolei losu. Piastując wojskowe i administracyjne obowiązki na zachodnich Bałkanach z polecenia podejrzliwego Teodora II miał zostać aresztowany i odesłany w kajdanach do Azji Mniejszej. Przed opuszczeniem Tesaloniki usłyszał wraz z metropolitą Chalkutesem nieznaną głos w kościele wieszczący mu panowanie nad Cesarstwem. Tak więc zrządzeniem Opatrzności biskup stał się świadkiem proroczej zapowiedzi rychłego dojścia do władzy nowej dynastii⁷⁸.

⁷⁵ Zob. D.M. Nicol, op.cit., s. 18-19, 26-27.

⁷⁶ J.B. Pitra, *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata*, t. VI. *Juris ecclesiastici graecorum selecta paralipomena*, Paris-Rome 1891, s. 727-730. Autorstwo części odpowiedzi na pytania dyrracheńskiego metropolity Konstantyna (Kabasilasa) przypisuje się arcybiskupowi Demetriuszowi z Ochrydy, pozostałe miał zredagować biskup Jan z Kitros. Por. A. Pavlov, *Komu prinadleżat kanoničeskie otvety, avtorom kotorych sčitalsia Ioan, episkop kitrskij (XIII veka)?*, „Vizantijskij Vremennik”, R. I, 1894, s. 493-502; J. Darrouzès, *Les réponses canoniques de Jean de Kitros*, „Revue etudes byzantines”, R. XXXI, 1973, s. 319-334.

⁷⁷ Ioan. Scyl., s. 385⁴³⁻⁴⁵.

⁷⁸ Pachymérès, I 10, ed. A. Failler, t. I, s. 47-49.

Kilkadziesiąt lat później inny metropolita dyrracheński Nicetas zaprotestował na synodzie obradującym w 1297 roku w Konstantynopolu przeciwko projektowi sojuszniczego porozumienia z mameluckim sułtanem Egiptu Al-Mansûrem Lādźīnem (1296-1299). Nicetas zgodził się wówczas z opinią innego uczestnika synodu, Teoleptosa z Filadelfii, zdaniem którego niedopuszczalne dla chrześcijańskiego władcy jest przymerze zawierane z wrogami wiary i Krzyża⁷⁹. W tych okolicznościach dostrzec można nawet próbę wpływania biskupa z Dyrrachion na politykę zagraniczną cesarza Andronika II Paleologa.

Paradoksalnie nie zachowały się w źródłach narracyjnych czy normatywnych świadectwa kontaktów z miejscowymi reprezentantami cesarza, z którymi z pewnością musieli się częściej stykać niż z samym monarchą. Dyrrachion od początku IX wieku było siedzibą strategów, katepanów i duksów, zaliczanych w niektórych latach do najważniejszych dygnitarzy państwowych na Bałkanach⁸⁰. Brak jednak śladów, żeby lokalny metropolita zaliczał się do grona osób wywierających poważniejszy wpływ na ich postępowanie. W obliczu kryzysów w XI-XIII w. metropolici występują sporadycznie w źródłach. Żaden z nich nie był postrzegany jako antagonistą lub bliski zausznik cesarskich katepanów lub duksów. Z korespondencji arcybiskupa Teofilakta z Ochrydy wiadomo, że nie zawsze takie relacje były bezkolizyjne z racji obciążania dóbr kościelnych świadczeniami podatkowymi⁸¹.

Czy metropolitów dyrracheńskich można potraktować jako naturalnych przywódców lokalnej społeczności w relacjach z urzędnikami lub negocjatorów z wodzami różnych najeźdźców zajmujących miasto w XI-XIII wieku? Na pierwszy rzut oka trudno ich porównać z hierarchami tej rangi jak Eustacjusz z Tesaloniki czy Michał Choniata z Aten, heroicznie stawiających czoła zagrożeniom ze strony łacinników. Metropolita Nicetas, który w 1271 roku porzucił prawie całkowicie zniszczone podczas trzęsienia ziemi miasto i zostawia jego ocalałych mieszkańców na pastwę albańskich rabusiów, wydaje się odstawać od takich wyobrażeń⁸². Trzeba jednak mieć na uwadze, że tego, co wiemy o niezłomnej postawie Eustacjusza wobec łańskich najeźdźców z Zachodu, dowiadujemy się przede wszystkim z jego własnego tekstu. Z punktu widzenia tesaloniczan okoliczności te mogły się prezentować odmiennie, tym bardziej, że relacje biskupa z wiernymi były burzliwe. Michael Angold dostrzega w takich wypadkach objaw załamania się tradycyjnego porządku i hierarchii wartości w rezultacie upadku autorytetu władzy centralnej w drugiej połowie XII wieku. Rosnące w siłę lokalne elity wyrażały swój sprzeciw wobec polityki narzucania im na wyższe stanowiska kościelne stołecznych duchownych podobnych do Eustacjusza, zawdzięczających swój awans godności protekcji cesarskiego dworu i patriarchatu. Wyświęceni w tamtych latach hierarchowie w coraz większym stopniu byli zdani na samych sobie. Zakres ich zwierzchności nad lokalnymi kościoła-

⁷⁹ Pachymérés, V 23, ed. A. Failler, t. II, Paris 1984.

⁸⁰ P.D. de Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion in the reign of Alexios I Komnenos*, „Byzantine and Modern Greek Studies”, R. XXVI, 2002, s. 65-103.

⁸¹ P. Gautier, *Théophylacte d'Achrida lettres*, nr 12, 17, 19, Thessalonique 1986, s. 166-169, 186-189, 194-195; M. Mullet, *Reading the letters of Byzantine Archbishop*, Aldershot 1997, s. 94-95.

⁸² Pachymérés, V 7, ed. A. Failler, t. II, s. 457-459, który z tej racji surowo ocenia postępowanie biskupa.

mi coraz bardziej zależał od osobistych predyspozycji, umiejętności pośredniczenia oraz unikania otwartej konfrontacji z interesami miejscowych notabli⁸³.

Skąpa ilość danych uniemożliwia stwierdzenie, że to zjawisko odnosiło się kilkadziesiąt lat później do Dyrrachion. Z przekazu Pachymeresa wiadomo, że Nicetas utrzymał swoje stanowisko jeszcze przez wiele lat po swoim niefortunnym postępowaniu, bo co najmniej do 1297 roku. Nawet jeśli przez jakąś część tego czasu tylko formalnie wypełniał swoje obowiązki, to wydaje się mało prawdopodobne, by tak długo przebywał poza swoją biskupią stolicą. W jakiejś mierze mógł kontynuować działania jednego ze swoich poprzedników, parokrotnie wspomnianego Konstantyna Kabasilasa. Ów pochodził z miejscowej, szacownej rodziny. Obowiązki metropolity pełnił w Dyrrachion przez ponad dwadzieścia lat. Niestety większość zachowanych świadectw dotyczących jego osoby pochodzi z początków jego kariery, kiedy był biskupem w Strumicy, oraz późniejszego ochrydzkiego etapu jego biografii. Dotyczy to nie tylko do jego działalności budowlanej w tym mieście, tekstów epigraficznych, portretów zachowanych na freskach, m.in. w kościele Bogurodzicy Peribleptos, czy wreszcie zawartości jego żywota, sporządzonego przypuszczalnie w pierwszej połowie XIV wieku. Również i tutaj większość danych zawartych w tym tekście odnosi się do „macedońskiego” okresu życia Kabasila⁸⁴. Czy ten prężny i energiczny duchowny mógł zostawić podobne ślady po sobie w rezultacie wieloletniego pobytu w Dyrrachion? Tego niestety jak dotychczas nie ustalono. Argument w postaci słabości instytucjonalnej tutejszego Kościoła, w dużej mierze wynikającej z braku ciągłości władzy biskupiej, może utrudnić braki w źródłach materialnych, do których zatarcia większości takich świadectw mogły przyczynić się kataklizmy geologiczne i zmiany w religijnym obliczu miasta w czasach nowożytnych. Prowadzone dzisiaj w Dürres coraz intensywniejsze badania archeologiczne pozwalają jednak żywić nadzieję na zmianę obrazu dziejów metropolii dyrracheńskiej, ugruntowanego w dużej mierze na zachowanych źródłach pisanych.

THE METROPOLITANS OF DYRRACHION SINCE THE 7TH UNTIL 13TH CENTURIES

Summary

The issue comprises a short history of the metropolis of Dyrrachion in the early Middle Ages as one of the most important post of the Byzantine Church in the Western Balkans. The participation of the metropolitans of Dyrrachion in the most important events from the history of the Church will be presented (the transition to the supremacy of the Constantinople patriarchy, participation in the synods and councils) and the range of the metropolis. Separately, the relations with other Orthodox Church hierarchs on the Balkans (Bulgarian archbishops) and Latin clergy will be presented. The article will be closed by the reconstruction (unfortunately fragmentary) of the list of the metropolitans of Dyrrachion.

⁸³ M. Angold, op.cit., s. 179-196, zwłaszcza 206.

⁸⁴ I. Snegarov, op.cit., s. 211, 280-282; C. Grozdanov, *Portreti na svetitelite od Makedonija od IX-XVIII vek*, Skopje 1983, s. 132, 180-190; tenże, *O svetym Konstantinu Kabasili i njegovim partretima u svetlu novach soznanja*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta” R. XLIV, 2007, s. 313-324.